

*А. В. Замараєв,
здобувач, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ*

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ» В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

*A. Zamaraev,
PhD student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv*

ESSENCE OF THE CONCEPT "HUMAN POTENTIAL" IN THE CONTEXT OF SOCIAL DEVELOPMENT

У статті розкрито сутність поняття «людський потенціал» у контексті суспільного розвитку. Автор проаналізував сучасні положення та концепції «людського потенціалу» та сформулював ключові особливості цього поняття. Також автор показав значення людського потенціалу як феномену у суспільному розвитку. На підставі проведеного автором дослідження формулюються ключові особливості поняття «людський потенціал», дається узагальнення його визначення, яке акцентує увагу на системних властивостях даного феномена та розкриває структурно-рівневий зміст самого поняття. Визначення «людського потенціалу» розглядається як сукупність умов життя людини в її соціальному, політичному, культурному, духовному, матеріальному та інших аспектах. Це соціально-економічна категорія, яка розвивається у взаємодії з економічними процесами і явищами, визначаючи пріоритети держави, спільноти і людини. Автор наголошує, що це показник ефективності соціального рівня і відображає забезпеченість раціональних або мінімальних потреб населення певного соціально-територіального утворення. Показник розвитку суспільства. У подальшому більш ретельного наукового дослідження потребують механізми і способи формування, реалізації та управління людським потенціалом.

The article reveals the essence of the concept of "human capital" in the context of social development. The author analyzed the current situation and the concept of "human potential." Formulated the key features of concept. The author has shown the value of human potential as a phenomenon in social development. Based on research by the author formulates key features of the concept of "human capital" is given summarizing its definition, which focuses on the systemic properties of this phenomenon and reveals structural-level content of the concept. The definition of "human development" as a set of the human condition in its social, political, cultural, spiritual, material and other aspects. This socio-economic category, which is developing in cooperation with the economic processes and phenomena, defining the priorities of the state, community and individual. The author notes that this performance indicator and reflects the level of social security or rational minimum needs of the population of a certain social-territorial unit. It is an indicator of social development. In the future, more thorough research need mechanisms and methods of formation, implementation and management of human potential.

Ключові слова: *людський потенціал, людські ресурси, людський капітал, людський розвиток, суспільство, суспільний розвиток.*

Keywords: *human potential, human resources, human capital, the development of society, society, human development index.*

Постановка проблеми. Поняття «людський потенціал» усе частіше використовується в сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових публікаціях [1-20]. Воно більш глибоко, ніж поняття «людські ресурси», дозволяє характеризувати соціально-економічні, культурні, екологічні та інші аспекти умов життя людини. Розкриває способи реалізації можливостей у контексті суспільного розвитку. Але, разом з тим, існуючі на

даний час підходить до визначення змісту поняття «людський потенціал» звужують його смислове навантаження. Часто під людським потенціалом розуміють накопичений запас здоров'я, загальнокультурної професійної компетентності, творчої, підприємницької, цивільної відповідальності, що реалізується в сфері діяльності та у сфері споживання на основі ринкових і неринкових механізмів. Зокрема, найчастіше так характеризують матеріальні ресурси. Тобто, статично. Отже, на сьогоднішній день немає загальновизнаного визначення цього поняття. Також не вироблено єдиних критеріїв визначення рівня його розвитку. Ймовірно, сама-по-собі це не проблема. Такою вона стає в контексті механізму прийняття державних рішень за принципом збалансованості інтересів суспільства і людини. Більше того, маючи величезне практичне значення в сучасному суспільстві, концепція людського потенціалу поки не має чітких науково обґрунтованих інструментів.

Аналіз останніх досліджень. Проблема людського потенціалу перебувала в центрі уваги вчених, починаючи з античності. В середині XIX століття до неї звернулися К. Маркс, В. Парето, Ф. Кене, У. Петті, А. Сміт та інші. Аналіз робіт, як засновників концепції людського розвитку (А. Сена, К. Гріффіна, Дж. Найта, Махбуб уль Хака), так і класиків концепції людського капіталу (Т. Шульца, Г. Беккера, Е. Денісон, Дж. Кендрика, Дж. Коулмана), а також сучасних українських та російських вчених, що займаються дослідженням різних аспектів людського розвитку (В. Антонюк, С. Грішнова, А. Добриніна, С. Дятлова, Р. Капелюшнікова, Е. Лібанової, В. Новікова) свідчить, що розвиток людського потенціалу є складною комплексною категорією.

Мета цього дослідження – розкрити сутність поняття «людський потенціал» у контексті суспільного розвитку. **Основні завдання дослідження** – проаналізувати сучасні положення та концепції людського потенціалу, сформулювати ключові особливості поняття «людський потенціал», дати узагальнення його визначення, як такого, що володіє системними властивостями, показавши значення людського потенціалу як феномену у суспільному розвитку. **Об'єкт дослідження** – сучасні наукові положення та концепції людського потенціалу. **Предмет дослідження** – особливості та окремі характеристики змісту поняття «людський потенціал».

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до сутності поняття «людський потенціал», відзначимо, що як зазначають окремі дослідники, зокрема, Куркіна М., Зотов В., в основі поширеного розуміння дефініції «потенціал» сукупність засобів для реалізації можливостей досягнення певної мети. Таким чином, вони узагальнюють, що досить поширене трактування поняття «потенціал» подається як «джерело можливостей, засобів, запасу, які можуть бути приведені в дію, використані для вирішення якої-небудь задачі або досягнення певної мети; можливості окремої особи, суспільства, держави у певній галузі»[12, с. 54]. Биченко Д. проаналізував різні групи концепцій людського потенціалу і прийшов до висновку, що умовно їх можна розділити на три групи парадигм: загальнотеоретичну, соціально-економічну та соціологічну [4]. Наприклад, в контексті загальнотеоретичного напрямку зауважується на розгляді та обґрунтуванні соціальної сутності людини. Уточнюються його потенційні властивості як фактору соціального прогресу. Тут людський потенціал розглядається в рамках загальної теорії соціального прогресу. Обґрунтовується, що соціальний прогрес, з одного боку - це рух до соціального результату. Соціальний прогрес розкривається як трансформаційна модернізація характеристик потенціалу населення. Отже, осучаснення, вдосконалення соціального нагромадження людського потенціалу, поновлення здібностей «вільного суб'єкта виходити за власні межі, прориватися через стримуючі труднощі, «переступати кордон»[4, с. 55]. І якщо людина – це певний словесний центр, який реалізує потенційні можливості у соціальній системі, то звісно, людський потенціал - це сукупність здібностей людини реалізовувати соціальну дію в процесі своєї життєдіяльності (Арістотель, Зомбарт, Зіммель). Формування людського потенціалу ототожнюється з процесом розвитку людської сутності. Розкривається вона через підвищення соціальних здібностей індивідів. Тут дослідники зосереджені на розгляді двох основних форм прояву людського потенціалу. По-перше, здоров'я і довголіття людини (розвиток тіла людини і фізичних здібностей соціуму). По-друге, духовність людини, багатство розвитку потреб (розвиток свідомості і потенційних здібностей людини до інтелектуальної діяльності, духовне багатство соціуму). Але відсутні конкретні розробки, пов'язані з факторами розвитку і змістом його компонентів. Не конкретизовані параметри соціологічної оцінки розвитку людського потенціалу.

Соціально-економічні трактування категорії «людський потенціал» тісно пов'язані зі становленням теорії ефективного суспільного функціонування, а також концепцій сталого суспільного розвитку. Дані концепції об'єднують економічні та соціологічні підходи до парадигмального обґрунтування процесів соціально-економічної оцінки людського потенціалу. «Економічна людина» оцінюється рівнем інтелекту. «Соціологічна людина» визначається як соціалізований актор, виконуючи соціальні ролі [4].

Але авторами не представлено змістовні компоненти людського потенціалу. Основні серед них – це здоров'я населення, готовність акторів до сімейного життя і виховання дітей, знання і кваліфікація, адаптація до соціальної інфраструктури суспільства, культурно-ціннісні орієнтації, психологічна компетентність.

Важливого значення набуває змістовний підхід. Зокрема, Т. І. Заславська доводить, що в сучасних умовах категорія «людський потенціал» може вживатися двояко[7]. Отже, по-перше, «це поняття в абсолютному смислово контексті характеризує рівень розвитку тієї чи іншої країни з урахуванням чисельності її населення»[7, с. 15]. По-друге, «дана категорія відображає рівень соціально-історичного і цивілізаційного розвитку суспільства, регіону, спільноти»[7, с. 15]. У такому контексті людський потенціал становить соціальну якісну характеристику суспільства. Потенціал - це не тільки і не просто кількість ресурсів, але й укладена в них можливість розвитку системи в заданому напрямку.

Інших аспектів питання - це співвідношення поняття «людський потенціал» зі спорідненими, такими, як «трудова потенціал», «людський капітал» та іншими. Це важливо як для теоретичних так і практичних досліджень. Розглянутий по відношенню до окремої людини трудова потенціал відповідає її робочій силі, яка виступає в певній суспільно-економічній якості (соціально-економічній формі). На рівні суспільства загалом

під трудовим потенціалом слід розуміти суспільну комбінацію тих особистісних властивостей, здібностей, знань і навичок людей, які вони застосовують або можуть застосовувати в суспільному виробництві на даному етапі його розвитку. Таким чином, трудовий потенціал – це лише одна з підсистем більш об'ємної категорії «людський потенціал». Статистичний аспект відмінності трудового потенціалу від людського потенціалу полягає в тому, що носіями першого є тільки працездатні громадяни, в той час як другого – все населення країни, в тому числі за межами працездатного віку. Статистичний підхід фіксує найбільш очевидне, легко піддається підрахунку розмежування, за яким постає більш глибока якісна відмінність категорій.

«Людський потенціал» - це універсальна соціологічна категорія, яка може застосовуватися для порівняльного аналізу, визначення рівня суспільних трансформацій (характеристика соціальної могутності країни з урахуванням чисельності її населення), оцінки динаміки розвитку соціальних систем (окремих товариств, спільнот, регіонального та муніципального соціуму, соціальних організацій та організаційних соціальних груп). Але суспільний розвиток необхідно, насамперед, оцінювати за змінами у самій людській сутності. Розвиток суспільства - це не тільки безперервне ускладнення соціальної організації системи, а й формування людини з певним набором фізичних, освітніх, соціальних потенційних можливостей.

Таким чином, поняття потенціалу в науковій літературі відрізняється багатозначністю в залежності від галузевої приналежності у досліджуваній науковій сфері та дискусійністю визначення. Широке трактування поняття дозволяє застосовувати його в різних пізнавальних напрямках в різних інтерпретаціях в залежності від специфіки галузі наукового знання. Проте спільним для всіх визначень залишається розуміння «потенціалу» як сукупності накопичених змістовних якостей об'єкта, які можуть бути цілеспрямовано реалізовані за певних умов, а також вдосконалені.

Яка ж специфіка людського потенціалу? Феномен людського потенціалу має таку специфіку. По-перше, це системність - людський потенціал має властивості, які не вичерпуються сумою переліку якостей людей. По-друге, це «екстравертивність». Адже, для формування та реалізації людського потенціалу визначальне значення, як правило, мають «зовнішні» по відношенню до нього умови і чинники, характер середовища його існування. Третє, це характерна наявність прихованих властивостей, які при зміні певних умов можуть проявитися. Наступне, це те, що властивості людського потенціалу обумовлюють можливості людського розвитку, як на найближчу перспективу, так і в більш віддаленому майбутньому.

Ці положення підтверджуються сучасними зарубіжними дослідженнями природи людського потенціалу (А. Сен, М. уль-Хак й інші). Тема «людського потенціалу» знайшла відображення в концепції «людського розвитку» (Human Development). Вона набула широкого визнання, в тому числі завдяки теоретичним розробкам індійського вченого, лауреата Нобелівської премії з економіки (1998) А. Сена. У своїх дослідженнях А. Сен використовував підхід «з точки зору можливостей» (capability approach) і обґрунтував положення про те, що процес розвитку – це не зростання тільки матеріального або економічного добробуту, а розширення можливостей людини, яке передбачає «велику свободу вибору, щоб кожен міг вибирати з великого числа варіантів ту мету і той спосіб життя, які він вважає переважними» [15, с. 235]. Дохід, згідно з концепцією людського розвитку - це тільки один з виборів, яким би хотів володіти людина, і, незважаючи на всю його значущість, він не визначає всю складність і різноманіття людського життя. Згідно з висновками А. Сена, економічне зростання може сприяти людському розвитку тоді, коли він забезпечує не тільки підвищення доходу на душу населення, але і дозволяє мати достатній рівень державних витрат, які інвестуються в соціальну сферу, а також супроводжується справедливим розподілом ресурсів в економіці.

Концептуальні розробки А. Сена отримали продовження у щорічних доповідях міжнародної організації «Програма розвитку ООН» (ПРООН)[14] «Звіт про розвиток людства», перший з яких був підготовлений у 1990-му групою дослідників під керівництвом пакистанського економіста Махбуба уль-Хака. Концепція людського розвитку виходить, в першу чергу, з необхідності пошуку балансу між економічною ефективністю і соціальною справедливістю. Державна політика, орієнтована на ріст і ефективність, не завжди враховує життєво важливі потреби тієї частини суспільства, яка нездатна самостійно вирішити проблему їх задоволення. Але, з іншого боку, перекидання відповідальності за задоволення потреб членів суспільства на державу здатне породжувати утриманські настрої, що неминуче знижує індивідуальну економічну активність. Тому пропонується виходити з того, що держава забезпечує не стільки рівність споживання, скільки рівність можливостей, насамперед у сфері освіти, охорони здоров'я, безпеки, політичних і громадянських прав.

Наприкінці ХХ-го століття найбільш визнаною стала концепція розвитку людського потенціалу, розроблена експертами Програми розвитку ООН, яка ставить у центр суспільного прогресу і розглядає економічне зростання скоріше як засіб, ніж як кінцеву мету розвитку людського потенціалу. Ця концепція з урахуванням комплексного підходу зазначає, що основними показниками слід вважати не тільки ВВП, але і параметри, які характеризують здоров'я та освіту. Фахівці ПРООН розробили інтегральний показник для визначення досягнень у сфері базового розвитку людини. Індекс людського розвитку (ІЛР), який до 2013 року визначався як «Індекс розвитку людського потенціалу» (ІРЛП, англ. Human Development Index, HDI). Це інтегральний показник, що розраховується щорічно для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття, як основних характеристик людського потенціалу досліджуваної території. Він є стандартним інструментом при загальному порівнянні рівня життя різних країн і регіонів. Індекс публікується в рамках програми розвитку ООН в звітах про розвиток людського потенціалу. Він розраховується на основі трьох показників: довголіття, вимірюваного при народженні як тривалість майбутнього життя; досягнутого рівня освіти, що визначається як сукупний індекс грамотності дорослого населення; рівня життя, оцінюваного на базі реального ВВП на душу населення паритет купівельної спроможності у доларах США. За останні 10 років серед країн світу індекси розвитку людського потенціалу в переважній більшості держав поліпшилися (з показника 0.639 до 0.694), а 40 країн світу суттєво просунулися в

даному рейтингу. Найкращу динаміку розвитку в минулому році продемонструвала Лівія, піднявшись на 23 сходинки у рейтингу з 87 на 64 місце, таким чином ставши першою країною африканського континенту яка випередила Україну, всього за 1 рік вийшовши з кризи 2011 року, та підвищивши свій індекс з 0.725 до 0.769 (2-й показник в історії), а найгірша динаміка за досліджуваним індексом належить Португалії -3 позиції, як закріпилася на 43 місці. Щодо України, то незважаючи на відносний ріст індексів у 2009-1012 роках, динаміка рейтингу навпаки погіршилася. У 2010 році Україні належала 69-та позиція, у 2011 – 76-та з показником 0.737, в 2012-му - 78-ма. За даними 2014 року Україна займає 83 місце. Попри те, що європейські аналітики оцінили Україну як «країну із високим рівнем людського розвитку», український показник - найнижчий з-поміж європейських держав [20].

Концептуальна схема людського розвитку, запропонована «Програмою розвитку ООН», будується на таких основних принципах, як продуктивність праці (люди повинні мати можливість підвищувати продуктивність своєї діяльності та брати участь у процесі формування доходу, тому економічне зростання, динаміка зайнятості та оплати праці є складовими моделями людського розвитку), рівність можливостей (ліквідація бар'єрів, пов'язаних з расою, статтю, місцем проживання, рівнем добробуту, які перешкоджають участі в політичному, соціальному та економічному житті), стійкість розвитку (відсутність фінансових, соціальних, демографічних, екологічних боргів, за якими доведеться платити майбутнім поколінням, забезпечення справедливого розподілу можливостей розвитку між поколіннями), розширення можливостей (сприяння самостійності, підвищення відповідальності людей за свою долю, активну участь населення в процесах прийняття рішень та підвищення ролі громадянського суспільства), громадські благополуччя (необхідність в соціально відповідальних формах розвитку вільних ринкових відносин, наявність почуття соціальної згуртованості) [14].

В Україні тематика людського розвитку, залишаючись цілком прагматичною сприймається у контексті соціально-економічних завдань. Разом з тим, важливими є напрацювання теоретичних концепцій «людського потенціалу», зокрема, Національна Доповідь про людський розвиток 2011 року «Україна: на шляху до соціального залучення» є незалежним виданням Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні, підготовленим у співпраці з Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України та Українським центром соціальних реформ. Розробки дослідників істотно збагатили концепцію людського розвитку в теоретико-методологічному плані (застосуванням тезаурусного підходу, концепції соціального проектування, теорії молоді та ін.) і прикладному плані (в галузі гуманітарної експертизи)[14].

Сьогодні і в нашій країні, і за кордоном, з'являється все більше прихильників розуміння економічного розвитку як, насамперед, людського розвитку. Йдеться про розширення функцій і можливостей людини, нагромадження людського потенціалу та його використання в розширеному суспільному відтворенні в інтересах кожного члена суспільства.

Вивчення механізмів реалізації людського потенціалу важливе завдання вітчизняних науковців. Наше дослідження демонструє усю багатоаспектність процесу. При реалізації, власне, як і при формуванні людського потенціалу необхідно враховувати складну взаємодію всіх елементів і зв'язків між ними.

Висновки. Визначення «людського потенціалу» розглядається нами в таких напрямках, як сукупність умов життя людини в її соціальному, політичному, культурному, духовному, матеріальному та інших аспектах. Як соціально-економічна категорія, яка розвивається у взаємодії з економічними процесами і явищами, визначаючи пріоритети держави, спільноти і людини. Як індикатор ефективності соціальної рівня, що відображає забезпеченість потреб раціональних або мінімальних населення певного соціально-територіального утворення. Коли потенціал розглядається як сукупність ресурсів, його оцінка полягає у встановленні якісних і кількісних характеристик значень. Як показник розвитку суспільства.

Здійснений функціонально-типологічний аналіз людського потенціалу показав, що поняття людського потенціалу не тільки системне, але і багатогранне, багаторівневе, містить такі складові, як зовнішній потенціал (екологічний потенціал, економічний потенціал), внутрішній потенціал: біологічний потенціал (субстрат і функції), духовний потенціал (здібності і потреби). Як духовний, так і біологічний потенціал соціально детерміновані, а суспільний потенціал знімає в собі як духовний, так і біологічний потенціали. Якщо формування екологічного та економічного потенціалів більшою мірою носить надіндивідуальний, об'єктивний характер, то біологічний і духовний - суб'єктивний, особистісний. Усї компоненти людського потенціалу нерозривно і всебічно взаємопов'язані між собою. У подальшому більш ретельного наукового дослідження потребують механізми і способи формування, реалізації та управління людським потенціалом.

Література.

1. Авдеева, Н. Н. Человеческий потенциал: опыт комплексного подхода / Н. Н. Авдеева. М.: Эдиториал, 1999. - 230 с.
2. Бортнік С.М., Активізація людського потенціалу в умовах глобалізації економіки / С. Бортнік // Економічний форум. 3/2012. – С. 453-458.
3. Буланов В., Катайцева Е. Человеческий капитал как форма проявления человеческого потенциала // Общество и экономика. 2011. № 1. С. 13 – 22.
4. Быченко Д.Ю. Методологические основы исследования человеческого потенциала / Д.Ю.Быченко // Известия Саратовского университета. 2011. Т. 11. Сер. Социология. Политология, вып. 2. – С. 56-60.
5. Гесць В.М. Наслідки демографічних викликів для економічного зростання в Україні /В. Гесць // Демографія та соціальна економіка. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. В.М. Птухи – 2011 - №1(15) – С. 3-23.

6. Горкіна Л.П. Досвід та шляхи підвищення ефективності реалізації людського потенціалу в трансформаційній економіці України /Л. Горкіна // Вісник економічної науки України. – 2009. – №2. – С. 29-35.
7. Заславская Т.И. Человеческий потенциал в современном трансформационном процессе // Общественные науки и современность. 2005. № 4. С. 13-25.
8. Калинина Т. В. Формирование человеческого потенциала /Т.В. Калинина // Философия XXI века междунар сб науч тр / под общ ред О И Кирикова - Воронеж, 2007 - С 208-218.
9. Качула С.В. Развитие человеческого потенциала: современные тенденции и приоритетные направления финансирования / С.В. Качула //Социально-экономические явления и процессы. № 1 (047), 2013. – С. 68-74.
10. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. За ред. Лібанової Е. М. Київ: Український центр соціальних реформ. 2006.
11. Коулман, Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общество, науки и современность. 2001. - № 3. - С. 126.
12. Куркина М. П. Человеческий потенциал как категория социального управления регионом / М. П. Куркина, В. В. Зотов // Бизнес Информ. - 2012. - № 7. - С. 53-56.
13. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз. За ред. Лібанової Е. М. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. 2007.
14. Національна доповідь про людський розвиток 2011 «Україна: на шляху до соціального залучення» // Програма розвитку ООН в Україні. – Режим доступу: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home.html>.
15. Сен А. Развитие как свобода / Пер. с англ. под ред. и с послеслов. Р.М. Нуреева. - М.: Новое издательство, 2004. – 432 с.
16. Солнцева Г.Б., Смолян Г.Л. Человеческий потенциал: размышления о содержании понятия. В кн.: Человеческий потенциал: опыт комплексного подхода / РАН. Ин-т человека; Под ред. Фролова И.Т. - М.: Эдиториал УРСС, 1999. - С. 59
17. Управління людським та соціальним розвитком у регіонах України: моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, Л.В., Шаульська та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2010. – 488с.
18. Фельдштейн, Д. И. Тенденции и потенциальные возможности развития современного человека / Д. И. Фельдштейн. М. : Изд. Дом Рос. Академ, образования (РАО), 2005. - 250 с.
19. Юдин Б. Г. Концепция человеческого потенциала. // Электронный журнал «Знание. Понимание. Умение». – Режим доступа: <http://www.zpu-journal.ru/gum/prospects/articles/2007/Yudin/3/>.
20. Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience. – Режим доступу: <http://issuu.com/undp/docs/hdr14-report-en/?e=3183072/9245907>.

References.

1. Avdeeva, N. N., (1999), *Chelovecheskij potencial: opyt kompleksnogo podhoda* [Human potential: the experience of a comprehensive approach], Jeditorial, Moscow, Russia.
2. Bortnik S.M., (2012), “Enhancing human potential in a globalizing economy”, *Ekonomichnyj forum*, vol. 3, pp. 453-458.
3. Bulanov V., Katajceva E., (2011), “Human Capital as a form of human capital”, *Obshhestvo i jekonomika*, vol. 1, pp. 13 – 22.
4. Bychenko D.Ju., (2011), “Methodological bases of research of human potential”, *Izvestija Saratovskogo universiteta*, T. 11. Ser. Sociology. Politics, vol. 2, pp. 56-60.
5. Heiets' V.M., (2011), “The consequences of the demographic challenges for economic growth in Ukraine”, *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika*, vol. 1(15), pp. 3-23.
6. Horkina L.P. (2009), “Experience and ways to improve the effectiveness of human potential in economy Ukraine” *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, vol. 2, pp. 29-35.
7. Zaslavskaja T.I., (2005), “Human potential in the modern transformation process”, *Obshhestvennye nauki i sovremennost'*, vol. 4, pp. 13-25.
8. Kalinina T. V., (2007), “Experience and ways to improve the effectiveness of human potential in economy Ukraine”, *Filosofija XXI veka, mezhdunar sbornik nauch trudov* [Philosophy of the XXI century], Voronezh, pp. 208-218.
9. Kachula S.V., (2013), “Human development: current trends and funding priorities”, *Social'no-jekonomicheskie javlenija i process*, vol. 1(047), pp. 68-74.
10. Libanova L., (2006), *Kompleksnyj demohrafichnyj prohnoz Ukrainy na period do 2050 r.* [Complex demografichny forecast on Ukraine period to 2050 p.], Ukrain's'kyj tsentr sotsial'nykh reform, Kyiv, Ukraine.
11. Koulman, Dzh., (2001), “Capital social and human”, *Obshhestvo, nauki i sovremennost'*, vol. 3, P. 126.
12. Kurkina M. P., (2012), “Human potential as a category of social management by region”, *Biznes Inform*, vol. 7, pp. 53-56.
13. *Liud's'kyj rozvytok rehioniv Ukrainy: analiz ta prohnoz*, (2007), [Human development regions of Ukraine: Analysis and Forecast], Instytut demohrafiia ta sotsial'nykh doslidzhen' NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
14. “National Report on Human Development 2011 "Ukraine: Towards Social Inclusion"”, (2011), *Prohrama rozvytku OON v Ukraini*, [Online], available at: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home.html> (Accessed: 5 Sep.2015).
15. Sen A., (2004), *Razvitie kak svoboda* [Development as Freedom], Moscow, Russia.

16. Solnceva G.B., Smoljan G.L., (1999), *Chelovecheskij potencial: razmyshlenija o sodержanii ponjatija*. [Human potential: Reflections on the content of the concept], *Chelovecheskij potencial: opyt kompleksnogo podhoda*, Moscow, Russia, P. 59.
17. Novikova O.F., Amosha O.I., Shaul's'ka L.V., etc., (2010), *Upravlinnia liuds'kym ta sotsial'nym rozvytkom u rehionakh Ukrainy: monohr*. [Human and social development in the regions of Ukraine: monograms.], NAN Ukrainy, Donets'k, Ukraine.
18. Fel'dshtejn, D. I., (2005), *Tendencii i potencial'nye vozmozhnosti razvitija sovremennogo cheloveka* [Trends and potential opportunities for the development of modern man], Moscow, Russia.
19. Judin B. G., (2007), "Concept of human development" *Jelektronnyj zhurnal «Znanie. Ponimanie. Umenie»*, [Online], available at: <http://www.zpu-journal.ru/gum/prospects/articles/2007/Yudin/3/> (Accessed: 10 Sep.2015).
20. "Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience", [Online], available at: <http://issuu.com/undp/docs/hdr14-report-en/1?e=3183072/9245907> (Accessed: 5 Sep.2015).

Стаття надійшла до редакції 16.09.2015 р.